

Zbigniew K. Wójcik

Udział księży diecezji przemyskiej obrzędki łacińskiego w działalności podziemia antykomunistycznego w latach 1944-1956 : przyczyny - fakty - represje

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 36/1, 217-234

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

7. PASTORALNE USTALENIA SYNODU LWOWSKIEGO W 1930 R.

Po 160 latach arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego ks. Bolesław Twardowski zwołał Synod Archidiecezjalny w 1930 r., w którym brało udział 149 przedstawicieli duchowieństwa wszystkich szczebli. Wydane drukiem akta synodu zawierają 257 punktów w 47 rozdziałach oraz 27 dokumentów wykonawczych z rozporządzeniami i instrukcjami dotyczącymi poszczególnych zagadnień z życia Kościoła, zwłaszcza praktyki pastoralnej i liturgicznej. Jego ustawodawstwo jest ilustracją oraz podsumowaniem troski duszpasterskiej lwowskich arcybiskupów obrządku łacińskiego tego okresu, po przeszło 100 latach dziejów w ramach monarchii habsburskiej, niesprzyjających rozwojowi nieskrępowanego przez państwo życia kościelnego, w tym duszpasterstwa. Odnośnie do szczegółowych ustaleń warto są podkreślenia takie, jak: uregulowanie relacji wzajemnych duchowieństwa różnych stopni, zwłaszcza na odcinku proboszcz – wikariusz, czy spraw majątkowych własności kościelnej i prywatnej duchowieństwa. Charakterystyczna jest duża objętość dekretów i dokumentów dotyczących katechizacji, szkół i Eucharystii; np. dekret *Santa Tridentina* o częstej i codziennej Komunii św., instrukcja w sprawie pierwszej Komunii św., porządek nabożeństw w kościołach parafialnych, instrukcja o katechizacjach ludowych, instrukcja dla wizytatorów nauki religii. Dekrety synodu i dokumenty im towarzyszące reagowały na wszystkie dziedziny życia lwowskiego Kościoła lokalnego, w tym praktyki duszpasterskiej i liturgicznej tamtych czasów, spraw społecznych i materialnych archidiecezji, parafii oraz duchowieństwa. Na temat katechizacji i spraw dotyczących Eucharystii dokumenty były najobszerniejsze, bo 26 punktów rozporządzeń i 28 stron tekstu dokumentów towarzyszących. Obszerność tej tematyki w ustawodawstwie synodu dowodzi, że poświęcono jej w tym okresie wiele energii i serca, zwłaszcza w okresie rządów w archidiecezji abpa J. Bilczewskiego⁴⁶. W dwa lata po synodzie, dla koordynacji realizacji jego ustaleń i konfrontacji ich przebiegu z rzeczywistością w archidiecezji arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego zwołał do Lwowa na 26 IV 1932 r. Kongregację Synodalną. Wzięli w niej udział członkowie kapituły archikatedralnej, dziekani i wicedziekani oraz proboszczowie lwowskich parafii. W odpowiedzi na apel listu pasterskiego z 11 II 1932 r., z parafii wpłynęło do rozpatrzenia 198 wniosków dotyczących w sumie 24 problemów. Na kongregacji tej przyjęto 39 punktów mających moc wiążącą ustaleń, dotyczących głównie duszpasterstwa. Z bardziej interesujących są następujące zobowiązania księży pracujących w duszpasterstwie parafialnym: do prenumeraty czasopism teologicznych, do zakładania w parafiach bractw i stowarzyszeń religijnych, zwłaszcza Bractw Nauki Chrześcijańskiej, Stowarzyszeń Żywego Różańca, Papieskich Dziel Rozkrzewienia Wiary oraz

⁴⁶ *Lwowski Synod Archidiecezjalny R.P.1930.*

stowarzyszeń dla młodzieży. Kongregacja nakazywała księżom szczególną troskę o należyty kult Eucharystii. W zakresie problematyki dobroczynnej poleciła ich uwadze powstałe 1 VII 1932 r. *Subsidium charitativum* na rzecz kapłanów chorych i emerytów i zobowiązywała duszpasterzy do organizowania w parafiach stałej opieki nad ubogimi⁴⁷.

* * *

W 1900–1901 r. we Lwowie objęli rządy metropolici J. Bilczewski, J. Teodorowicz i A. Szeptycki – wybitne postacie reprezentujące katolickie obrządki i różne narodowości. Zwłaszcza dwaj pierwsi uwolnili się z obciążenia przeszłości, szczególnie ze spuścizny józefinizmu, jakim była lojalność episkopatu austriackiego wobec dworu habsburskiego i dystansowanie się od problematyki narodowościowej oraz społecznej, zwłaszcza najuboższej części wiernych. Arcybiskupi lwowscy obrządku łacińskiego interesującego nas okresu, szczególnie J. Bilczewski, już na początku XX wieku przez swoje decyzje na terenie ich jurysdykcji i interwencje na zewnątrz demonstrowali więź z episkopatem polskim, jeszcze podzielonym kordonami granicznymi. Przez swoje inicjatywy duszpasterskie i społeczne na terenie archidiecezji i interwencje w sprawach Kościoła na ziemiach polskich, w tym innych zaborów, odegrali wybitną rolę dla odrodzenia religijnego i narodowego wiernych, w tym polskiej ludności żyjącej na kresach południowo-wschodnich odradzającej się II Rzeczypospolitej⁴⁸.

DIE SEELSORGERISCHEN INITIATIVEN DER LVIVER ERZBISCHÖFE RÖMISCH-KATHOLISCHER RITUS (1900–1939)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Abhandlung über *Die seelsorgerischen Initiativen der Lviver Erzbischöfe römisch-katholischer Ritus (1900–1939)* betrifft Zeiten, in denen sich radikale und komplizierte Veränderungen auf dem Territorium der Erzdiözese vollzogen, das sowohl das Grenzgebiet der katholischen und byzantinischen Kultur als auch der polnischen und ukrainischen Nation darstellte. Die Probleme dieser Zeit ergaben sich aus: Vernachlässigungen bei der nationalen Minderheitspolitik der österreichischen Behörden und damaligen elitären polnischen Bevölkerung im 19. Jh., aus dem 1. Weltkrieg, dem polnisch-ukrainische Krieg um Lwiw im Jahre 1918–1919, aus dem polnisch-russischen Krieg 1920 und der damit verbundenen immer

⁴⁷ *Lwowska Kongregacja Synodalna R.P.1932*, Lwów 1932.

⁴⁸ W. O s a d c z v. *Kościół i Cerkiew...*, s. 214, 224.

tieferen emotionelle Kluft zwischen der dortigen ukrainischen und polnischen Bevölkerung sowie nicht zuletzt aus der Armut eines großen Bevölkerungsteils. In dieser Zeit wirkten die Erzbischöfe Józef Bilczewski (1900–1923) und Bolesław Twardowski (1923–1944), die als Lwiwer Bischöfe vor der schwierigen seelsorgerischen Aufgabe standen, diese Probleme zu lösen. In dem vorliegenden Beitrag versucht der Autor die Frage zu beantworten, wie die Gottesdiener auf diese Probleme reagierten und sie zu lösen versuchten.

ZBIGNIEW K. WÓJCIK

UDZIAŁ KSIĘŻY DIECEZJI PRZEMYSKIEJ OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W DZIAŁALNOŚCI PODZIEMIA ANTY-KOMUNISTYCZNEGO W LATACH 1944–1956. PRZY-CZYNY – FAKTY – REPRESJE

Działalność antykomunistyczną w Polsce po „wyzwoleniu” podzielić można na dwa okresy, a cezurę stanowi data uznania przez mocarstwa zachodnie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i cofnięcie uznania rządowi Tomasza Arciszewskiego. Zatem okres pierwszy – trwający na terenie Polski Lubelskiej od lata 1944 – to czas oporu struktur państwa podziemnego wobec okupacji ZSRR. Okres drugi – od lipca 1945 r. do „odwilży” roku 1956 – to opór społeczny wobec władz komunistycznych w Polsce Ludowej. Uczestnictwo duchowieństwa rzymskokatolickiego w działalności podziemia antykomunistycznego lat 1944–1956 to jedna z wielu białych plam w historiografii PRL. Stan ten jest efektem tak działalności cenzury państwowej, ograniczającej swobodę badań naukowych, jak i niedostępności źródeł. Toteż szersze zainteresowanie historyków działalnością antykomunistyczną duchowieństwa, jak i ich martyrologium, nastąpić mogło dopiero po upadku systemu komunistycznego, jednakże wyniki dotychczasowych badań są dość skromne i nie pozwalają na ukazanie obrotu całego zjawiska w skali kraju¹.

Podjęwając badania problematyki udziału księży w działalności podziemia antykomunistycznego, należy rozważyć kilka kwestii, z których dwie mają znaczenie zasadnicze. Pytanie o przyczyny negatywnego stosunku Kościoła katolickiego do ideologii komunizmu i powody angażowania się

¹ Zob.: M. R. B o m b i c k i, *Księża przed sądami specjalnymi 1944–1954*, Poznań 1993; J. L i b i s z e w s k i, *Księża katolicy skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Bydgoszczy w latach 1946–1954*, „Kronika Bydgoska” 1995, t. 17, s. 47–56; J. Ż a r y n, *Aparat bezpieczeństwa w walce z duchowieństwem katolickim 1945–1949 (zarys problemu)*, [w:] *Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, Warszawa 1997, s. 91–120; A. G r a j e w s k i, *Kompleks Judasza. Kościół zraniony*, Poznań 1999, s. 177 n.; D. S u c h o r o w s k a - Ś l i w i Ń s k a, *Postawcie mi krzyż brzozywy. Prawda o ks. Władysławie Gurgaczu SJ*, Kraków 1999; *Aparat uciśku na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, red. Z. Zieliński przy współudziale M. Pereta, Lublin 2000; J. S t e f a n i a k, *Postawy duchowieństwa w pow. przemyskim w ocenie władz państwowych*, „Rocznik Przemyski” 2000, t. 34, z. 4, s. 34–52; Z. K. W ó j c i k, *Procesy polityczne duchowieństwa diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Rzeszowie (1946–1954)*, [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2000, s. 169–193; *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989. Pomordowani – więzieni – wgnani*, red. J. Myszor, Warszawa 2002.

księży w działalność antykomunistyczną (traktowaną przez komunistów jako działalność antypaństwowa) – to pierwsza grupa zagadnień. Druga zaś – to pytanie, w jakich formach owa działalność się przejawiała, a także jaka była skala zjawiska i konsekwencje?

Problem stosunku Kościoła katolickiego do liberalizmu, socjalizmu, komunizmu oraz systemów społeczno-państwowych z tych ideologii wynikających podjęty został przez Kościół katolicki z końcem XIX w., przy czym przełomowe znaczenie miała encyklika papieża Leona XIII *Rerum novarum* z 15 V 1891 r.² W XX w. problematykę społeczną, ustrojową i doktrynalno-polityczną kontynuował głównie Pius XI. W encyklice *Quadragesimo anno* z 15 V 1931 r. (o odnowieniu ustroju społecznego i dostosowaniu go do normy prawa Ewangelii)³ papież racjami moralnymi uzasadniał prawo Kościoła do zajmowania stanowiska w sprawie robotników, przy czym zagadnieniem centralnym encykliki była praca człowieka. Krytyka doktryny komunistycznej rozwinięta została w encyklice *O bezbożnym komunizmie* z 19 III 1937 r.⁴ Papież potępił komunizm jako „fałszywą ideę mesjanistyczną”, w której „pseudoideał sprawiedliwości” znalazł oparcie w „kłamliwym mistycyzmie”. Wskazując na antyreligijność komunizmu, programową bezbożność, Pius XI krytykował jego założenia społeczne, podważając marksistowską tezę, że poprzez walkę klas nastąpi poprawa bytu robotników. Doktrynie gruntownej przebudowy ustroju państwa i jego naczelnej roli w tym procesie papież przeciwstawił zasady nauki społecznej Kościoła. Konsekwencją tak określonego stanowiska był papieski zakaz współpracy katolików z komunistami i wezwanie do podjęcia „kampanii Kościoła przeciwko światowemu komunizmowi” pod patronatem św. Józefa, patrona robotników.

Widmo komunizmu stanęło przed Kościołem katolickim w Polsce już u zarania II Rzeczypospolitej, szczególnie dramatycznie w 1920 r.⁵ Czas budowania struktur odrodzonego państwa polskiego, a zwłaszcza trudności gospodarcze były powodem, że hasła komunistyczne znajdowały czasem zwolenników u części biedoty polskiej, żydowskiej, a także wśród inteligencji, przy czym stymulującą rolę odgrywała ambasada sowiecka⁶. Choć

² L e o n XIII, *Encyklika Rerum novarum (o położeniu klasy robotniczej, czyli o tzw. kwestii społecznej)*, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, redakcja naukowa M. Radwan SCJ, L. Dyczewski OFM Conv., L. Kamińska, A. Stanowski, cz. 1, Rzym–Lublin 1996, s. 63–92.

³ Tamże, s. 107–146.

⁴ Tamże, s. 171–200.

⁵ *Kościół w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920. Antologia tekstów historycznych i literackich*, wybór i opracowanie M. M. Drozdowski, A. Serafin, Warszawa 1995, s. 98; *Odezza do duchowieństwa diecezji przemyskiej*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1920, nr 20, s. 55–56.

⁶ A. W a t, *Mój wiek. Pamiętnik mówiony*, cz. 1, Warszawa 1990, s. 21 n.; „W KPP było tylko 33 procent Polaków, [...]. Od 22 do 26 procent członków stanowiły osoby pochodzenia żydowskiego, a w kierownictwie partii było ich około 50 procent. Reszcie, głównie szeregowych członków, stanowili przedstawiciele innych mniejszości zamieszkujących II Rzeczypospolitą”. M. Z a r e m b a, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warszawa 2001, s. 73.

Polska była państwem biednym, na dorobku, zdarzały się i akty niesprawiedliwości, lecz w żaden sposób nie można było porównywać tego z terrorem, obozami pracy i masowym głodem, które to plagi za przyczyną bolszewików spadły na ludność Związku Radzieckiego.

W 1932 r. kardynał August Hlond ogłosił list pasterski *O chrześcijańskie zasady życia państwowego*, stwierdzając, że przyrodzone prawo moralne i dekalog obowiązują państwo w tej samej mierze co jednostkę i rodzinę, toteż nie może być władzy, której by wolno było nakazywać podwładnym czyny przeciwne dekalogowi. Moralność katolicka nakazywała zawsze bronić państwa zwłaszcza przed bezprawiem, wykluczając uznanie zbrodni za konieczność polityczną. Analizując stosunek państwa do jednostki i ogółu obywateli, prymas wywodził, że państwo nie może być celem dla siebie, bowiem jego celem i przeznaczeniem powinno być dobro jednostki, przeto „zbrodnią jest używać obywateli, ich mienia i życia jako tworzywa doświadczalnego do niepotrzebnych eksperymentów ustrojowych, co jest tym potworniejsze, jeśli chodzi o chęć urzeczywistnienia mrzonek doktrynerskich lub form życiowych, szkodliwych dla ogółu, przeciwnych naturze ludzkiej i prawu bożemu, jak się to najjaskrawiej dzieje w Bolszewii”⁷. Jak przeczucie przyszłych zdarzeń brzmiały słowa prymasa: „w katakumbach czy katorgach, na wygnaniu czy w sołowieckich kaźniach, Kościół cierpiący ofiarować będzie swój ból i krew za prawdziwe powodzenie państw i za ideę bożą w narodach”⁸. Pięć lat później abp Bolesław Twardowski, metropolita lwowski, w liście pasterskim *Komunizm i jego zasady* (1937 r.) przestrzegał wiernych przed uleganiem ideom komunistycznym, wskazując na sposoby przeciwdziałania: „polegają one na szerzeniu i umacnianiu tego, co bolszewicy najzacieklej zwalczają, na szerzeniu miłości do religii, ojczyzny i rodziny”⁹.

W zetknięciu z rzeczywistością sowiecką po 17 IX 1939 r. Polacy nie mieli złudzeń tak względem komunizmu, jak i celów politycznych ZSRR wobec Polski i Polaków¹⁰, choć były wyjątki wśród polityków, ludzi nauki i kultury¹¹. Wobec masowych deportacji ludności polskiej w głąb Związku Radzieckiego, w 1940 r. metropolita lwowski wydał następny list pasterski – *Do więzionych na Syberię*¹².

⁷ A. H l o n d, *Na straży sumienia narodu*, wybór pism i przemówień z przedmową O. Haleckiego, Warszawa 1999, s. 60; zob.: I. C h r z a n o w s k i, *Dwie kultury*, [w:] *Około wychowania narodowego. Trzy odczyty*, Warszawa 1932, s. 48–72.

⁸ A. H l o n d, *Na straży sumienia...*, s. 70; *Skazani jako „szpiedzy Watykanu”. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1918–1956*, red. ks. R. Dzwonkowski, Żabki 1998.

⁹ Z. K. W ó j c i k, *Komunizm i jego zasady. List pasterski abp. Bolesława Twardowskiego z 1937 roku*, „Studia Rzeszowskie” 1998, t. 5, s. 148.

¹⁰ J. S m o ł k a, *Przemysł pod sowiecką okupacją. Wspomnienia z lat 1939–1941*, Przemysł 1999; J. K o n e f a ł, *Bogu i ludziom bezgranicznie oddany. Życie i posługa duszpasterska ks. Stanisława Sudola (1895–1981)*, Sandomierz–Dzikowiec 2001, s. 100–112; zob.: *Wypluć z siebie wszystko, rozmowa ze Zbigniewem Herbertem – 9 lipca 1985*, [w:] J. T r z n a d e l, *Hańba domowa*, Warszawa 1986, ss. 129–130.

¹¹ H. U r b a n k o w s k i, *Czerwona msza. Czyli uśmiech Stalina*, t. I, Warszawa 1998.

¹² Orzeczona treść tego listu pasterskiego jest dziś nieznana. Autor oparł się na relacji abn. Ig-

Represje sowieckie dotknęły także księża diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego (o.ł.). W 1940 r. zginął w ZSRR ks. Józef Panaś, były kapelan II Brygady Legionów i działacz Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, członek Rady Naczelnej SL. Podobny los spotkał ks. Mieczysława Janasa, od 1938 r. kapelana Wojska Polskiego, który dostawszy się do sowieckiej niewoli, został zamordowany prawdopodobnie w Katyniu. 2 XI 1939 r. Sowieci aresztowali w Medyce ks. Szymona Korpaka, proboszcza parafii Świętych Piotra i Pawła; przetrzymywany w więzieniu w Przemyśle zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach 28 V 1940 r., a ks. Józef Chmurowicz, przetrzymywany w sowieckim więzieniu w Lesku, zmarł tam w 1940 r. Z kolei ks. Edmund Dutschka wywieziony ze Lwowa do Kazachstanu zmarł 17 V 1941 r. w Aktiubińsku. W drugim dniu wojny z Niemcami Sowieci aresztowali w Stupnicy Polskiej ks. Józefa Kilara, proboszcza parafii Narodzenia NMP (jego los jest nieznany), zaś 25 VI 1941 r. wycofujący się z Chyrowa czerwonarmiści zakuli bagnietem ks. Jana Wolskiego, proboszcza tamtejszej parafii św. Wawrzyńca, a 27 VI 1941 r. żołnierze sowieccy zamordowali w Milczycach ks. Antoniego Piroga, wikariusza parafii św. Katarzyny. W czasie walk z Niemcami w okolicach Dublan zastrzelony został przez żołnierzy sowieckich ks. Piotr Szczupiel¹³. Fakty te tak duchowieństwu diecezji, jak i wiernym były znane, budząc grozę i obawy na przyszłość.

W efekcie imperialnej polityki Stalina Polska po II wojnie światowej znalazła się w sowieckiej strefie wpływów. Reaktywowane państwo polskie było tworem niesuwerennym – nie mogło realizować podstawowego atrybutu suwerenności, jakim jest swobodny wybór systemu politycznego, gospodarczego i kulturalnego¹⁴. Rola komunistów w Polsce Ludowej sprowadzała się do zarządu krajem pod nadzorem mocodawców z Moskwy. Wymaganym światopoglądem był ateizm, który pełniąc funkcję spoiwa ideologicznego, stanowił jednocześnie czynnik zniewalania Polaków, stając się elementem obcego panowania. Komuniści wiedzieli, jakimi uczuciami darzą ich Polacy, lecz dla nich najwyższą instancją był Stalin¹⁵. I nie przekonania polityczne były tego głównym powodem, a względy praktyczne. Pamiętano bowiem dobrze przestrożę Stalina, że jeśli zabraknie jego protekcji „wtedy nas odsuną, wystrzelają jak kuropatwy”¹⁶. O mental-

nacego Tokarczuka (w zbiorach autora).

¹³ *Świadkowie wiary diecezji przemyskiej z lat 1939–1964*, pod red. ks. S. Zygarowicza, ks. W. Jedynaka, Przemyśl 2001, s. 71–72, 76–77, 99, 104–109, 116–117, 132–137, 144–145, 152–155, 165–171.

¹⁴ J. Karski, *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jałty*, Lublin 1998, s. 438 n.; A. Strzembosz, *Okupacja w prawie międzynarodowym a status prawny Polski w latach 1944–1956*, [w:] *Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944*, pod redakcją naukową A. Ajnenkiela, Wrocław 1998, s. 22–23, 25.

¹⁵ Zob.: T. Torąńska, *Oni*, Londyn 1985.

¹⁶ Wypowiedź Bieruta w trakcie posiedzenia KC PPR 9 X 1944 r. *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1944–1945. Dokumenty do dziejów PRL*, oprac. A. Kochański, z. 2, Warszawa 1992, s. 23.

ności komunistów i postawie wyzbytej patriotycznych pobudek świadczy treść listu Mieczysława Moczara, skierowanego 28 VIII 1948 r. do Biura Politycznego KC PPR: „Związek Radziecki jest nie tylko naszym sojusznikiem, to jest powiedzenie dla narodu. Dla nas, dla partyjniaków, Związek Radziecki jest naszą Ojczyzną, a granice nasze nie jestem w stanie dziś określić, dziś są za Berlinem, a jutro będą na Gibraltarze”¹⁷.

W obliczu trudnych doświadczeń w Europie Zachodniej, jak i w powstałych po II wojnie światowej krajach obozu sowieckiego, Kościół katolicki stanął przed koniecznością zajęcia stanowiska wobec udziału katolików w działalności komunistycznej. 1 VII 1949 r. Kongregacja Doktryny Wiary wydała dekret zakazujący katolikom pod groźbą ekskomuniki wstępowania do partii komunistycznych, a także ich popierania¹⁸.

Konkludując, to zasadniczym powodem angażowania się duchowieństwa rzymskokatolickiego w działalność podziemia antykomunistycznego była z jednej strony programowa bezbożność komunizmu, jako ideologii materialistycznej, z drugiej zaś antypolska polityka ZSRR, „ojczyzny światowego komunizmu”. Wszak księża diecezji przemyskiej, ukształtowani w II Rzeczypospolitej,¹⁹ aktywnie uczestniczący w czasie okupacji niemieckiej w działalności niepodległościowej, czuli się zobowiązani w sumieniu do postaw antykomunistycznych z przyczyn tak religijnych, jak i patriotycznych.

Kres okupacji niemieckiej na terenie diecezji przemyskiej o.ł. nastąpił latem 1944 r. W drugiej połowie tego roku organizowany przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) aparat administracyjno-policyjny zepchnął struktury polskiego państwa podziemnego na margines; 18 VIII 1944 r. utworzono w Rzeszowie Wojewódzką Radę Narodową²⁰, również w sierpniu rozpoczęto organizację Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Rzeszowie, powiatowych UBP i Milicji Obywatelskiej (MO)²¹. 4 X 1944 r. PKWN uznał, że na zajętych przez Armię Czerwoną terenach przeciwników PKWN należy unicestwić lub sparaliżować terrorem²². Rankiem 3 XII 1944 r. aresztowany został przez

¹⁷ K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”*. Biografia polityczna, Warszawa 1998, s. 133.

¹⁸ *Dekret Św. Officium z 1 VII 1949 r.*, [w:] *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale*, Annus XXXXI – Series II – Vol. XVI, Typis Polyglottis Vaticanis M-DCCCC-XLIX, p. 334; J. Żaryn, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944–1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie. (Wybór dokumentów)*, Warszawa 1998, s. 212–217.

¹⁹ A. Szal, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej o.ł. w latach 1918–1939*, „Premislia Christiana” 1989/1990, t. 3, s. 15–266. Tradycja działalności chrześcijańsko-społecznej księży: ks. H. Borcz, *Udział duchowieństwa diecezji przemyskiej o.ł. w życiu politycznym XIX i na początku XX stulecia*, [w:] *Duch pański posłał mnie*, Przemysł 1999, s. 97–143.

²⁰ Województwo rzeszowskie powstało *de facto* w sierpniu 1944 r., zaś *de iure* 18 VIII 1945 r. DzU 1945, nr 27, poz. 168. Teren diecezji przemyskiej o.ł., poza obszarem pozostałym za granicą wschodnią państwa, położony był w województwie rzeszowskim.

²¹ Z. K. Wójcik, *Rzeszów w latach drugiej wojny światowej. Okupacja i konspiracja 1939–1944–1945*, Rzeszów–Kraków 1998, s. 252–319; Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998, s. 31 n.

²² A. Zagórski, *Nie tylko Zamek Lubelski. Krwawa plama*. Tygodnik „SAN” 1989, nr 4, s.

milicjantów z Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie ks. Michał Pilipec, wikariusz w Błażowej, a jednocześnie kapelan Obwodu Armii Krajowej (AK) Rzeszów. Skatowany w Rzeszowie do utraty przytomności został „skazany” na karę śmierci przez „wojskowy sąd doraźny” i zastrzelony w nocy z 7 na 8 XII 1944 r. w lasach głogowskich k. Rzeszowa, ciało porzucono²³.

Sytuacja polityczna i militarna, jaka kształtowała się w Rzeszowskiem od sierpnia 1944 r., była przedmiotem stałej obserwacji ze strony powiatowego pełnomocnika rządu, Władysława Martynuski²⁴. Pozostający w konspiracji Martynuska wydał 10 VIII 1944 r. odezwę, w której przypominając o istnieniu rządu Rzeczypospolitej w Londynie, wzywał do nieposłuszeństwa wobec „prywatnego komitetu Polskiej Partii Robotniczej”. Z kolei jesienią 1944 r. inspektor rejonowy AK Rzeszów, kpt. Łukasz Ciepłiński, zorganizował w Rzeszowie tajną konferencję polityczną dotyczącą sytuacji Armii Krajowej po wkroczeniu Sowieców i instalowaniu przez nich komunistycznej władzy. Referat pod dramatycznym tytułem *Co robić?* zaprezentował ks. Józef Belch²⁵, młody, świetnie zapowiadający się kapłan, zajmujący się od czasów przedwojennych nauką społeczną Kościoła, zwłaszcza sprawami społecznymi i politycznymi wsi. Główną tezą referatu było zaniechanie działań zbrojnych na rzecz działań politycznych i obrona takich wartości, jak własność prywatna, rodzina, naród, Kościół.

Udział duchowieństwa w działalności będącej w drugiej połowie 1944 r. kontynuacją państwa podziemnego na Rzeszowszczyźnie był znaczący tak pod względem liczby księży biorących w niej udział, jak i różnorodności form. Przy czym aktywność ta wynikała głównie z roli odgrywanej przez księży w strukturach podziemnych w czasie okupacji niemieckiej, będąc jej kontynuacją. Wszak – wbrew oczekiwaniom i zdecydowanej po-

5–6; Z. K. Wójcik, A. Zagórski, *Na katorżniczym szlaku*, Warszawa 1994, passim.

²³ G. Brzęk, *Ksiądz Michał Pilipec. Bohater i męczennik sprawy polskiej*, Lublin 1995, s. 44–45; *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939–1956*, t. V, Kraków 1999, s. 89–91.

²⁴ G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996, s. 267 n.

²⁵ Ks. Józef Belch (1909–1993). Absolwent gimnazjum w Jaśle (1928), wyświęcony w Przemyślu (1934). Oprócz pracy duszpasterskiej rozwinął działalność społeczną i publicystyczną; autor książek z zakresu katolicyzmu społecznego na wsi pt. *Wici–Agraryzm–Siew. Ruch młodzieżowski w świetle zasad katolickich*, Kraków 1937, za którą uzyskał tytuł magistra teologii na UJ (1946); *Katolickie odrodzenie wsi*, Poznań 1939. Diecezjalny sekretarz Akcji Katolickiej w Przemyślu (I–20 IX 1939 r.), wydawał pismo „Doniesienia”. Zajmował się też teologią pastoralną, w tym duszpasterstwem młodzieży pozaszkolnej i młodzieży wiejskiej. W czasie okupacji niemieckiej administrator parafii w Stojącach (1939–1944) i kapelan, ps. „Róża”, Obwodu ZWZ–AK Mościska; wydawał „Biuletyn Informacyjny”. Będąc na urlopie zdrowotnym (1944–1947), kontynuował działalność konspiracyjną. Administrator parafii Sokołów Młp. (1947–1948). Wikariusz: Wrocław–Psie Pole (1948–1949). Aresztowany 23 X 1950 r., skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie na 10 lat więzienia. Po wyjściu z więzienia (1954) inkardynowany do diecezji wrocławskiej (1955). J. Draus, *Ks. Józef Belch*, „Studia Rzeszowskie” 1997, t. 4, s. 158.

stawie narodu polskiego – kres okupacji niemieckiej nie przyniósł Rzeczypospolitej niepodległości.

1. KONSPIRACJA AKOWSKA I POAKOWSKA

Ks. ppłk Józef Stefański²⁶ w ramach tzw. drugiej konspiracji (po wkroczeniu Sowietów) pełnił nadal funkcję kapelana Podokręgu AK Rzeszów. Aresztowany w grudniu 1944 r. przez kontrwywiad I. Frontu Ukraińskiego przebywał – wraz z członkami sztabu Podokręgu AK Rzeszów – do stycznia roku następnego w areszcie sowieckim w Rzeszowie. Po wyjściu na wolność redagował na własną rękę gazetkę konspiracyjną w rejonie Strzyżowa, następnie wyjechał do Bytomia (1945). Wielokrotnie powracał na teren diecezji przemyskiej, lecz działalności konspiracyjnej już nie prowadził, co i tak nie uchroniło go od represji, gdyż po wygłoszeniu kazania w czasie rekolekcji w rzeszowskiej farze został aresztowany przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa (UB). W czasie owego kazania ksiądz Stefański, mówiąc o aktualnej sytuacji w kraju, nawiązał do prześladowania chrześcijan w czasach panowania cesarza Nerona i zmagania Ursusa z „czerwonym bykiem”, któremu skrzył kark. Zwrot ten wystarczył do postawienia księdza w stan oskarżenia i skazania na więzienie za „szepitanie”.

Z kolei ks. mjr Ludwik Niemczycki²⁷ sprawował funkcję kapelana Inspektoratu AK Rzeszów, która polegała głównie na utrzymywaniu łączności organizacyjnej, sprawowaniu opieki duszpasterskiej, przekazywaniu informacji oraz kolportażu prasy i ulotek. Brak natomiast konkretnych danych potwierdzających jego działalność w strukturach „Nie” i Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj (DSZ), choć jest ona bardzo prawdopodobna.

16 IX 1944 r. kapelanem Obwodu rzeszowskiego AK i zastępcą kapelana Inspektoratu rzeszowskiego mianowany został ks. Józef Czyż (kpt. cz. w.)²⁸, wikariusz w parafii Opieki św. Józefa w Staromieściu. W czasie

²⁶ Ks. Józef Stefański (1903–1985). Absolwent I Gimnazjum w Rzeszowie (1923), wyświęcony w Przemysłu (1927). Katecheta gimnazjum w Przeworsku (1937–1939). Kapelan X Kadry Zapasowej w Przemysłu (wrzesień 1939). Żołnierz ZWZ–AK (1940–1945); ukończył kurs kapelanów AK (1942/43). Kapelan Inspektoratu ZWZ–AK Przemysł (1942–1943); kapelan Podokręgu AK Rzeszów (1943–1944). Organizator tajnego nauczania w powiecie przeworskim. Aresztowany w Rzeszowie i skazany przez Wojskowy Sąd Pejonowy w Rzeszowie (12 XII 1950 r.) na 4 lata więzienia. Z więzienia wyszedł jako inwalida (1953). Inkardynowany do diecezji opolskiej. *Małopolski słownik biograficzny...*, t. I, Kraków 1997, s. 133–135.

²⁷ Ks. Ludwik Niemczycki (1904–1976), wyświęcony w Przemysłu (1933). Wikariusz w Tyczynie (1937–1944). Kapelan 17. Pułku Piechoty w Rzeszowie (sierpień–wrzesień 1939). Żołnierz ZWZ–AK (1940–1945); kapelan Placówki ZWZ–AK Tyczyn (1940–1945); kapelan Inspektoratu Rejonowego AK Rzeszów (1943–1945). *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, t. VI, cz. 3, Wrocław 2000, s. 469–470.

²⁸ Ks. Józef Czyż (1908–1985). Absolwent gimnazjum w Brzozowie (1929), wyświęcony w Przemysłu (1935). Wikariusz w Staromieściu (1936–1945), żołnierz ZWZ–AK, ps. „Wolysz” (1940–1945). Wikariusz eksponowany w Trzebownisku (1945–1948). Zagrożony aresztowaniem wjechał do Bytomia (1948), następnie do Wrocławia, w 1950 r., wjechał do Poznania. Do die-

grudniowych aresztowań dokonanych przez Sowietów wśród członków sztabu Podokręgu AK Rzeszów kapłan ten znajdował się wśród tej części oficerów Inspektoratu rzeszowskiego, która wraz z kpt. Łukaszem Ciepłińskim przeciwna była „umowie” z Sowietami wymuszonej w więzieniu przez generała Michajłowa na płk. dypl. dr. Kazimierzu Putku. Po rozwiązaniu Podokręgu AK Rzeszów w lutym 1945 r. ks. Czyż kontynuował działalność konspiracyjną w organizacji „Nie” oraz w DSZ na Kraj, będąc mężem zaufania Łukasza Ciepłińskiego. Wiosną 1945 r. został zatrzymany przez funkcjonariuszy UB, lecz po przesłuchaniu został zwolniony. Działalność konspiracyjną w AK, a następnie w „Nie” i DSZ na Kraj prowadził także ks. Michał Sternal (kpt. cz. w.)²⁹, proboszcz parafii Jana Chrzciciela w Bratkowicach, który współpracował blisko z majorem Ciepłińskim, pełniąc funkcję łącznika, skrzynki kontaktowej, jak i udzielając mu kwatery. Z kolei ks. Stanisław Bąk³⁰, proboszcz parafii NMP Nieustającej Pomocy w Mazurach, był kapelanem Placówki „Sosna I”, a od marca 1945 r. komendantem Obwodu AK Kolbuszowa w likwidacji; zajmował się wtenczas m.in. zaopatrzeniem materialnym wdów i sierot po żołnierzach AK, jak i wspierał rodziny żołnierzy wywiezionych do łagrów w ZSRR. W AK działał również ks. Mieczysław Bossowski³¹, kapelan Placówki AK Hyżne, który udzielił kwatery na wikarówce komendantowi Placówki hyżneńskiej, Stanisławowi Ostrowskiemu; jako kapelan współpracował też z mjr. Draganem Sotirovič'em, oficerem serbskim, który z oddziałem leśnym 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich AK przebywał w Rzeszowskiem. Uniknąwszy w listopadzie 1944 r. aresztowania przez funkcjonariuszy MO, ksiądz Bossowski wyjechał potajemnie z Hyżnego, tułając się odtąd od parafii do parafii. Ciągłe zagrożony aresztowaniem, z początkiem 1946 r. wyjechał przez „zieloną granicę” na teren okupowanych przez aliantów Niemiec, następnie znalazł się w 2. Korpusie Polskim we Włoszech, używając wtenczas nazwiska Zenon Krakowiak. Działalność konspiracyjną w AK konty-

cezji przemyskiej powrócił w 1957 r. *Małopolski słownik biograficzny...*, t. II, Kraków 1997, s. 33–35.

²⁹ Ks. Michał Sternal (1905–1992). Absolwent gimnazjum w Gorlicach (1926), wyświęcony w Przemyślu (1931). Proboszcz w Bratkowicach (1938–1945). Żołnierz ZWZ–AK, ps. „Łęg”. Działacz WiN. Zagrożony aresztowaniem wyjechał do Gliwic (1945). *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”*..., t. VI, cz. 3, s. 672–673.

³⁰ Ks. Stanisław Bąk (1908–1983). Absolwent II Gimnazjum w Przemyślu (1929), wyświęcony w Przemyślu (1934). Proboszcz w Mazurach (1938–1949). Żołnierz ZWZ–AK, ps. „Wicek”; członek WiN. Archiwum Delegatury Urzędu Ochrony Państwa w Rzeszowie [dalej: ADUOPR], sygn. 1516/III, Charakterystyka sprawy ks. Bąka Stanisława, k. 10; Archiwum Państwowe w Rzeszowie [dalej: APR], Sądy Wojskowe woj. rzeszowskiego, Akta w sprawie Bąka Stanisława, sygn. 65, Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, k. 89–95. Z. K. W ó j c i k, *Pars magna fuit. Ksiądz Stanisław Bąk przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Rzeszowie*, [w:] *Kościół na drogach historii*, pod red. ks. J. Wolczańskiego, Lwów–Kraków 1999, s. 347–354.

³¹ Ks. Mieczysław Bossowski (1915–1994). Absolwent gimnazjum w Krośnie (1935), wyświęcony w Przemyślu (1939). Wikariusz w Hyżnem (1941–1945). Żołnierz ZWZ–AK, ps. „Zbik”. Od 1946 r. na emigracji, osiadł w Wielkiej Brytanii, gdzie zmarł. ADUOPR, sygn. 7249/II, k. 2, 6–8; Z. K. W ó j c i k, *Ksiądz Mieczysław Bossowski*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1993, nr 3, czerwiec, s. 63–69.

nuował ks. Zbigniew Pallasek³², także wikariusz w Hyżnem, który zaangażowany był w pracę wywiadu AK. W strukturach AK funkcjonowali ponadto: ks. Tadeusz Witkoś³³, od kwietnia 1944 r. kapelan zgrupowania partyzanckiego (OP-23) działającego w Sanockiem, ks. Alfons Chmielowiec³⁴, katecheta w Sokołowie, ks. Mieczysław Lachor³⁵, wikariusz w Raniżowie oraz ks. Józef Pelc³⁶, wikariusz w Sokołowie, pełniący funkcję kapelana Placówki AK Sokołów (zagrożony aresztowaniem wyjechał w grudniu 1944 r. z Sokołowa do Borku Starego, przebywając tam do kwietnia 1945 r. Z kolei ks. Józef Belch, mieszkający u swej rodziny w Grodzisku k. Strzyżowa, prowadził nasłuch radiowy i do maja 1945 r. wydawał „Biuletyn Informacyjny”; jesienią 1944 r. otrzymał (za pośrednictwem ks. Jana Bazana, proboszcza w Pstrągowej) nominację na kapelana AK w stopniu kapitana. Działalność konspiracyjną w AK prowadził także ks. Antoni Olejarka³⁷, proboszcz w Rudnej Wielkiej, ks. Stanisław Wrażeń³⁸, wikariusz w Przybyszówce, ks. Stanisław Solecki³⁹, wikariusz w Strzyżowie i zapewne wielu innych.

2. DZIAŁALNOŚĆ W ZRZESZENIU WIN

Po sformowaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i cofnięciu uznania przez mocarstwa zachodnie rządowi polskiemu w Londynie działalność niepodległościowa w kraju prowadzona była na kilku płaszczyznach, przekazując się w podziemiu antykomunistyczne. Wszystkie te

³² Ks. Zbigniew Pallasek (1911–1980). Absolwent gimnazjum w Krośnie (1930), wyświęcony w Przemyślu (1936). Wikariusz w Markowej (1939–1942), Hyżnem (do 14 XII 1944). Wikariusz w Woli Rafałowskiej.

³³ Ks. Tadeusz Witkoś (1906–1987). Absolwent gimnazjum w Jaśle (1925), studiował na wydziale prawa UJ (1925–1927). Przerwał studia, wstąpił do seminarium duchownego; wyświęcony w Przemyślu (1932). Proboszcz parafii Wietrzno (1936–1942). Sympatyk endecji, w czasie okupacji niemieckiej współpracował z NOW. Żołnierz ZWZ-AK, ps. „Wojasz”. Wyjechał do Wrocławia (1947), gdzie w 1950 r. został aresztowany. Inkardynowany w archidiecezji wrocławskiej (1953). *Małopolski słownik biograficzny*..., t. II, Kraków 1997, s. 151–152.

³⁴ Ks. Alfons Chmielowiec (1900–1979). Absolwent gimnazjum w Przemyślu (1921), wyświęcony w Przemyślu (1925). Katecheta w szkole powszechnej w Sokołowie Młp. (1935–1948). Żołnierz AK, ps. „Juchas”. Od 1948 r. na terenie diecezji poznańskiej, gdzie zmarł.

³⁵ Ks. Mieczysław Lachor (1916–1990). Absolwent gimnazjum w Jaśle (1935), wyświęcony w Przemyślu (1939). Wikariusz w Pstrągowej (1939–1943), Raniżowie (1943–1944). Proboszcz parafii Spie (1944–1948). Żołnierz ZWZ-AK (1942–1944).

³⁶ Ks. Józef Pelc (1914–1984). Absolwent gimnazjum w Jarosławiu (1934), wyświęcony w Przemyślu (1939). Wikariusz w Woli Raniżowskiej (1939–1942), Sokołowie Młp. (1942–1948). Żołnierz ZWZ-AK, ps. „Elektron” (1940–1944).

³⁷ Ks. Antoni Olejarka (1908–1974). Absolwent gimnazjum w Jarosławiu (1929), wyświęcony w Przemyślu (1934). Wikariusz, a od 1943 r. proboszcz w Rudnej Wielkiej.

³⁸ Ks. Stanisław Wrażeń (1913–1978), wyświęcony w Przemyślu (1938). Działal w przedstawicielstwie RGO na powiat rzeszowski (1940–1944); żołnierz AK, ps. „Brzezina” (1942–1945).

³⁹ Ks. Stanisław Solecki (1912–1985), wyświęcony w Przemyślu (1935). Żołnierz ZWZ-AK, ps. „Ostoja”; kapelan Placówki Strzyżów; uczył w tajnym nauczaniu w zakresie szkoły średniej. G. O s t a s z, *Schemat organizacyjny Okręgu WiN Rzeszów (1945–1947)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1996, nr 8, lutv. s. 55.

organizacje zwalczane były przez siły bezpieczeństwa państwowego z całkowitą bezwzględnością.

Organizacją polityczną o rodowodzie poakowskim, lecz nie mającą charakteru wojskowego, było zrzeszenie Wolność i Niezawisłość⁴⁰, w którego szeregach znalazło się wielu księży, pełniąc w nim różnorodne funkcje. Działalność polityczna WiN była wielokierunkowa i – szczególnie na Rzeszowszczyźnie – dobrze zorganizowana; polegała głównie na wydawaniu i kolportażu prasy konspiracyjnej „Ku Wolności”⁴¹, „Orzeł Biały” oraz materiałów propagandowych (m.in. rozprowadzono broszurę pt. *W jaki sposób dąży komunizm do podboju świata?*). Ponadto zbierano informacje o działalności partii politycznych (głównie PPR) i społecznych, poczynaniach funkcjonariuszy MO i UB, nastrojach społecznych. Natomiast przed „referendum ludowym” z 30 VI 1946 r. prowadzono m.in. agitację, by głosowano na pierwsze pytanie „tak”, a na pozostałe „nie”, rozwieszano i kolportowano ulotki na ten temat, następnie zbierano informacje o przebiegu i faktycznych wynikach głosowania.

Od września 1945 r. do jesieni roku następnego członkiem Komisji Rewizyjnej Opieki Społecznej Wydziału WiN w Rzeszowie był ks. Ludwik Niemczycki, przy czym od wiosny 1946 r. na polecenie Adama Lazarowicza, prezesa Wydziału rzeszowskiego WiN, organizował sieć kapelanów WiN na Rzeszowszczyźnie. Zagrożony aresztowaniem wyjechał na Ziemię Zachodnie, gdzie objął probostwo parafii Kiełpino. W 1947 r. był kierownikiem Wydziału WiN Gdańsk, bliższych danych jednak brak.

Ks. Stanisław Bąk we wrześniu 1945 r. został kierownikiem Rady WiN Kolbuszowa; w miesiąc później kierownikiem Rady mianowano Józefa Frankiewicza, a ks. Bąk został jego zastępcą. Z ks. Bąkiem współpracowali: ks. Paweł Komborski⁴², wikariusz w Dzikowcu, później w Raniżowie, będący łącznikiem, oraz ks. Józef Pelc, u którego na wikarówce w Sokołowie Młp. znajdowała się skrzynka kontaktowa z prezesem Adamem Lazarowiczem; ksiądz Pelc zajmował się też kolportażem prasy (Rejon rzeszowski „Centrum”). Ponadto kolportażem na terenie Rady zajmował się ks. Alfons Chmielowiec (Sokołów Młp.) i ks. Władysław Rękas⁴³ (Majdan Królewski). Ponadto w pracę Rady WiN Kolbuszowa zaangażowani byli dwaj księża diecezji tarnowskiej: ks. Stefan Wargacki, katecheta

⁴⁰ Zrzeszenie WiN – program, wytyczne działania i organizacji: *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”...*, t. I, Wrocław 1997, s. 114 n.

⁴¹ T. B a l b u s, „Ku Wolności” – *podziemny biuletyn Okręgu Rzeszowskiego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” w latach 1946–1947*, „Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego”, pod redakcją Ł. Kamińskiego, 1988, t. 1, s. 51–73.

⁴² Ks. Paweł Komborski (1913–1998). Absolwent gimnazjum w Sanoku (1934); ukończył szkołę podchor. rez. przy 19. Pułku Piechoty we Lwowie (1935). Wyświęcony w Brzozowie-Zdroju (1943). Wikariusz w Dzikowcu (1943–1946). Żołnierz AK, ps. „Las” (1943–1945); członek WiN. Wikariusz w Raniżowie (1946–1949). Po aresztowaniu ks. Bąka wyjechał do Wrocławia (1949). Aresztowany (1950); 27 VI 1952 r. WSR w Rzeszowie skazał go na karę 8 lat więzienia (na podstawie amnestii złagodzona do 5 lat); zwolniony warunkowo 23 V 1955 r. ADUOPR, sygn. 13606/II, k. 56.

⁴³ Ks. Władysław Rekas (ur. 1914), wyświęcony w Brzozowie-Zdroju (1941).

w Kolbuszowej oraz ks. Adam Śmietana, tamtejszy wikariusz. W sierpniu 1946 r. działalność Rady kolbuszowskiej praktycznie zamarła. Jednakże 14 I 1949 r. ks. Bąk został aresztowany przez funkcjonariuszy WUBP w Rzeszowie pod zarzutem przynależności do „nielegalnej organizacji WiN”, a 11 V 1949 r. Wojewódzki Sąd Rejonowy (WSR) w Rzeszowie skazał go na karę 10 lat więzienia.

Bardzo bliskim współpracownikiem Łukasza Ciepłińskiego, prezesa Obszaru Południowego WiN, następnie prezesa IV Zarządu Głównego, był ks. Michał Sternal oraz ks. Józef Czyż. O stopniu zaufania świadczy m.in. fakt, iż ks. Czyż udzielił Ciepłińskiemu sakramentu małżeństwa, zaś ks. Sternal ochrzcił jego syna, Andrzeja. Ksiądz Sternal współpracował blisko z Ciepłińskim także w Zabrzu, gdzie m.in. prowadził sprawy finansowe; kilkakrotnie aresztowany, przebywał w aresztach UB łącznie kilka lat. Ks. Józef Czyż, który w Wydziale WiN Rzeszów był członkiem Komisji Rewizyjnej, zagrożony aresztowaniem w związku z wykryciem przez UB archiwum Inspektoratu ZWZ–AK Rzeszów w Zaczerniu, wyjechał do Bytomia. Tropiony przez UB zmieniał miejsca pobytu, ukrywając się w Bytomiu, Wrocławiu i Poznaniu do 1956 r.

Z kolei ks. Jan Zawrzycki, ps. „Stach”⁴⁴, pełnił od jesieni 1945 r. rolę „skrzynki kontaktowej” między kierownikiem Rejonu „Południe” a radami powiatów: Jasło, Krosno, Sanok; kiedy w maju 1946 r. rozpracowana została komórka propagandy Rady WiN Krosno, aresztowano osiem osób, w tym 5 XII 1946 r. aresztowany został i ks. Zawrzycki; 7 V 1948 r. WSR w Rzeszowie skazał go na karę 10 lat więzienia.

Czynnym działaczem Zrzeszenia WiN był także ks. Stanisław Kluz⁴⁵, który prowadził działalność na terenie Rozwadowa. Po rozpracowaniu II Zarządu Głównego WiN, kierowanego przez prezesa Franciszka Niepokólczyckiego, został w 1946 r. aresztowany i w więzieniu przebywał do 1949 r. Latem 1951 r. podjął ponownie kontakty z WiN i 16 XII 1952 r. został zatrzymany w Węglińcu k. Lubania jako emisariusz V ZG WiN. Nota bene ks. Stanisław Kluz to autor jednej z pierwszych publikacji o WiN-ie, pt. *W potrzasku dziejowym. WiN na szlaku AK*, wydanej w Londynie w 1978 r. Od października 1945 r. współpracownikiem kierownika Rady WiN Nisko, Kazimierza Moskala, ps. „Budulski”, był ks. Wojciech Waniec-

⁴⁴ Ks. Jan Zawrzycki (1903–1976). Absolwent Politechniki Lwowskiej i Wyższej Szkoły Samochodowej. Wyświęcony w Przemyślu (1928). Przed wojną katecheta w szkole powszechnej w Rymanowie. W czasie okupacji niemieckiej uczył w tajnym nauczaniu w zakresie szkoły średniej; żołnierz AK. Po wojnie katecheta zamieszkały w Krośnie. *Małopolski słownik...*, t. III, s. 204–207.

⁴⁵ Ks. Stanisław Kluz (1917–1982). Absolwent gimnazjum w Łąncucie (1936), wyświęcony w Brzozowie-Zdroju (1941). Wikariusz w Dynowie (1941–1944). Prefekt gimnazjum w Rozwadowie (1944–1946). Żołnierz AK (1942–1945), ps. „Czak”. Działacz WiN aresztowany 16 X 1946 r., zwolniony z więzienia 16 X 1949. Proboszcz w Wałbrzychu (1950). Mieszkał we Wrocławiu (1950–1952). Aresztowany ponownie w Brzegu n. Odry w grudniu 1952 r. Z. K. Wó j c i k, *Ksiądz Stanisław Kluz*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1992, nr 2, październik, s. 27–33.

lista⁴⁶, proboszcz parafii św. Wojciecha w Bielinach, pow. Nisko, dziekan ulanowski, który został kierownikiem opieki społecznej Rady WiN Nisko oraz kierownikiem Koła WiN Ulanów-wieś. Był to najstarszy wiekiem kapłan, który zaangażował się w działalność WiN; gdy zmarł 15 VII 1947 r. w szpitalu w Nisku, liczył sześćdziesiąt sześć lat. Wiosną 1946 r. współpracownikiem Kazimierza Moskala został jego kolega gimnazjalny, ks. Władysław Skalny⁴⁷, wikariusz w parafii NMP w Rozwadowie; od lipca 1947 r. funkcję kierownika Rady sprawował Jan Kaszewski, ps. „Niwiański”, przejmując również kontakty z księżmi⁴⁸. 26 II 1948 r. ks. Skalny został aresztowany (wraz z grupą działaczy Rady WiN Nisko) przez funkcjonariuszy WUBP w Rzeszowie i osadzony w areszcie WUBP w Rzeszowie. 26 VI 1948 r. WSR w Rzeszowie skazał go na cztery lata więzienia, jednocześnie na podstawie ustawy amnestyjnej karę tę darowano⁴⁹.

Z kolei ks. Stanisław Solecki prowadził w Radzie WiN Rzeszów sprawę z zakresu opieki społecznej. Kierownikiem Koła (gminy) WiN Hyżne był ks. Józef Kotulak⁵⁰, przy czym u ks. Romana Hejnosza⁵¹ w Haczowie znajdował się punkt kontaktowy Rady WiN Brzozów. Natomiast u ks. Stefana Misiąga, ps. „Czapla”⁵², w Malinówce znajdował się tymczasowy magazyn broni. Ponadto z Radą WiN Brzozów współpracował ks. Ignacy Kociak (zajmując się sprawami opieki społecznej), ks. Stefan Misiąg, ks. Franciszek Kojder⁵³ w Domaradzu oraz ks. Jan Puzio⁵⁴, który w Równem udzielał kwatery Antoniemu Kościółkowi.

⁴⁶ Ks. Wojciech Wanielista (1881–1947). Absolwent gimnazjum w Sanoku (1905), wyświęcony w Przemyślu (1909). Proboszcz w Bielinach (1917–1947). Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu [dalej: AAP], Akta personalne księży,teczki personalne.

⁴⁷ Ks. Władysław Skalny (1917–1984). Absolwent gimnazjum w Nisku (1935), wyświęcony 10 IX 1939 r. w Przemyślu. Wikariusz: Bieliny (1939–1942), Rozwadów (1942–1947), Rzeszów (1947–1948), Sokołów Młp. (27 VII 1948–VIII 1959), Sanok (1949–1951), Strzyżów (1951–1952), Rudna Wielka (1952–1954), rezydent katecheta w Rzeszowie-farze. W więzieniu 26 II 1948–28 VI 1948. AAP, Akta personalne księży,teczki personalne, t. 39/2.

⁴⁸ APR, Sądy Wojskowe woj. rzeszowskiego, Akta w sprawie przeciwko Zabawie Tadeuszowi, sygn. 454/48, Protokół przesłuchania podejrzanego [Kazimierza Moskala], k. 89.

⁴⁹ Tamże, Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Rzeszowie, sygn. 674/48, Akta nadzoru przeciwko Zabawie Tadeuszowi i towarzyszom, Wyrok WSR z dnia 28 VI 1948, k. 36.

⁵⁰ Ks. Józef Kotulak (1915–1970). Absolwent gimnazjum w Jaśle (1936), wyświęcony w Brzozowie-Zdroju (1941). Wikariusz w Dębowcu (1941–1945), Hyżnem (1945–1946). Administrator w Łomnicy, (Zielona Góra) 1946–1949. G. O s t a s z, *Schemat organizacyjny...*, s. 53.

⁵¹ Ks. Roman Hejnosz (1908–1988). Absolwent gimnazjum w Łańcucie (1927), wyświęcony w Przemyślu (1932). Katecheta w Jarosławiu (1937–1940). Wikariusz w Rzeszowie (1940–1945). Proboszcz w Haczowie (1945–1952). G. O s t a s z, *Schemat organizacyjny...*, s. 60.

⁵² Ks. Stefan Misiąg (1909–1972). Absolwent gimnazjum w Łańcucie (1927), wyświęcony w Przemyślu (1932). Proboszcz parafii w Malinówce (1936–1949). Urlop zdrowotny do 1956 r. G. O s t a s z, *Schemat organizacyjny...*, s. 60.

⁵³ Ks. Franciszek Kojder (1912–1975). Absolwent gimnazjum w Przemyślu (1931), wyświęcony w Przemyślu (1936). Wikariusz w Jasienicy Rosielnej (1939–1941) i Domaradzu (1941–1946). Kapelan Placówki ZWZ–AK Domaradz, następnie Obwodu AK Brzozów. G. O s t a s z, *Schemat organizacyjny...*, s. 61.

⁵⁴ Ks. Jan Puzio (1913–1975), wyświęcony w Przemyślu (1937). Na studiach w Rzymie (1937–1939). Wikariusz w Dzikowcu (1939–1945). Żołnierz AK. Wykładał w Seminarium Duchownym w Przemyślu; doktor filozofii (KUL 1947). W kwietniu 1948 r. wjechał z Równego do

Znajdujący się poza diecezją przemyską ks. Stanisław Janusz⁵⁵ od wiosny 1946 r. współpracował ze strukturami WiN w Olsztynie oraz na terenie Łyny (powiat nidzicki); jego działalność polegała m.in. na zbieraniu informacji o funkcjonowaniu WUBP w Olsztynie (struktura, skład osobowy, metody działania), a także na kolportażu pism i ulotek antykomunistycznych. Aresztowany w nocy z 2 na 3 XII 1948 r. przez funkcjonariuszy UB pod zarzutem „próby obalenia demokratycznego ustroju Państwa Polskiego”, ks. Stanisław Janusz został 31 VIII 1949 r. skazany przez WSR w Olsztynie dwukrotnie na karę śmierci (art. 86 kkWP – „obalenie ustroju”; art. 7 mkk – „szpiegostwo”), zamienioną postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z 29 XI 1949 r. na karę dożywotniego więzienia. Osadzony w więzieniu we Wronkach, zmarł tam 27 X 1952 r. nie wytrzymał ciężkich warunków więziennych⁵⁶.

Od lata 1944 r. kontakty z Antonim Słaboszem, ps. „Paweł”, szefem Okręgu Brygad Wywiadowczych Rzeszów, utrzymywał ks. Stanisław Kluz, za co 31 V 1947 r. WSR w Rzeszowie skazał go na karę trzech lat więzienia (na mocy amnestii karę w całości darowano). Natomiast ks. Michał Kędra⁵⁷, proboszcz w Grochowcach, współpracował z Brygadami Wywiadowczymi Obwód Przemyśl; 24 X 1946 r. został przez funkcjonariuszy WUBP w Rzeszowie aresztowany, jednakże 4 IV 1947 r. WSR w Rzeszowie postanowił umorzyć postępowanie karne na mocy amnestii.

3. WSPIERANIE ODDZIAŁÓW PARTYZANCKICH

Zgoła odmienny charakter działalności antykomunistycznej miały kontakty księży – polegające na pełnieniu funkcji kapelanów oraz pomocy organizacyjnej – z podziemnymi organizacjami zbrojnymi. Przy czym tak powstanie tych oddziałów, jak i współpraca z nimi księży miały swe źródło w niezwykle skomplikowanej sytuacji politycznej, społecznej oraz narodowej, jaka po wkroczeniu Sowietów zaistniała na Rzeszowszczyźnie (zwłaszcza tereny na wschód od rzeki San były swoistą „ziemią niczyją”).

Wrocławia. Wykładał filozofię w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławiu. Aresztowany 23 V 1950 r., w areszcie śledczym przebywał do 20 VII 1951 r. J. P a t e r, *Puzio Jan*, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego...*, s. 235.

⁵⁵ Ks. Stanisław Janusz (1897–1952). Absolwent gimnazjum w Brzozowie (1918), wyświęcony w Przemyślu (1922). 25 X 1945 r. opuścił za zezwoleniem ordynariusza diecezję przemyską i wyjechał do Olsztyna, gdzie był katechetą, a od 1 X 1946 administratorem parafii w Łynie, pow. Nidzica. J. Ż u r e k, *Janusz Stanisław*, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego...*, s. 92–95.

⁵⁶ AAP, Akta personalne księży, t. 15-J. A. K o p i c z k o, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996, s. 46.

⁵⁷ Ks. Michał Kędra (1907–1994), wyświęcony w Przemyślu (1932). Od 1937 r. proboszcz w Grochowcach. Po wywiezieniu z więzienia powrócił na probostwo w Grochowcach.

Jesienią 1944 r. ks. Stanisław Zub, ps. „Spez”⁵⁸, wikariusz w Gniewczynie, został skontaktowany z Janem Tothem, ps. „Mewa”, dowódcą poakowskiego oddziału partyzanckiego⁵⁹, przyjmując funkcję kapelana tego oddziału. 3 V 1945 r. w miejscowości Przymiarki (pow. Jarosław) ks. Zub odprawił mszę polową dla żołnierzy oddziału „Mewy” (liczącego wówczas około 200 osób), w trakcie której przysięgę złożyli nowo przyjęci. Za zgodą proboszcza parafii św. Mateusza w Gniewczynie, ks. Stanisława Kułaka⁶⁰, ks. Zub uczestniczył latem 1945 r. w potajemnym zmagazynowaniu części broni oddziału Totha w kościele parafialnym w Gniewczynie, skąd zabrana została w lutym 1946 r. Z kolei wiosną 1945 r. Jan Toth nawiązał kontakt z proboszczem parafii św. Kazimierza w Tryńczy, ks. Wojciechem Lorencem⁶¹, który wspomagał oddział „Mewy” duchowo i materialnie. Wiosną 1946 r. proboszcz zezwolił na złożenie części broni oddziału na strychu kościoła parafialnego w Tryńczy; w ukryciu broni pomagał kościelny Franciszek Jakubiec⁶². 25 V 1949 r. funkcjonariusze WUBP w Rzeszowie dokonali równocześnie rewizji na plebanii w Tryńczy i Gniewczynie. Po odkryciu magazynu broni w Tryńczy proboszcz został aresztowany, natomiast pomimo iż w Gniewczynie broni nie znaleziono, ksiądz Kułak został także aresztowany i przewieziony do aresztu WUBP w Rzeszowie. 4 XII 1949 r. WSR w Rzeszowie skazał ks. Wojciecha Lorenca na karę 12 lat więzienia, ks. Stanisława Zuba na 10 lat więzienia, zaś ks. Stanisława Kułaka na 6 lat więzienia⁶³. Z oddziałem Jana Totha utrzymywał kontakty także proboszcz parafii Wniebowzięcia NMP w Sieniawie, ks. Henryk Uchman⁶⁴, oraz tamtejszy wikariusz ks. Michał Woś⁶⁵, który

⁵⁸ Ks. Stanisław Zub (1915–1994), w 1949 r. zmienił nazwisko na Zborowski. Absolwent gimnazjum w Jaśle (1935), wyświęcony w Przemyślu (1939).

⁵⁹ Oddział utworzono pod koniec 1944 r. z inspiracji komendanta Placówki AK Tryńcza, Franciszka Bożka, ps. „Ramzes”, w celu obrony ludności polskiej powiatu jarosławskiego i przeworskiego przed napadami oddziałów Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Po wyjeździe Bożka do Bytomia, z początkiem 1945 r. dowództwo objął Jan Toth. W maju 1947 r. Toth wyjechał do Bystrzycy Kłodzkiej, gdzie 16 lipca tegoż roku został aresztowany. Wyrokiem WSR w Rzeszowie z 3 XII 1948 r. skazany został na karę śmierci i 24 VI 1949 r. stracony w Rzeszowie w więzieniu na Zamku. Oddział został rozbity w połowie 1947 r. Z. N a w r o c k i, *Oddział Jana Totha „Mewa”*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2001, nr 15, s. 65–86.

⁶⁰ Ks. Stanisław Kułak (1905–1986). Absolwent gimnazjum w Brzozowie (1924), wyświęcony w Przemyślu (1928). Proboszcz w Gniewczynie (1936–1949).

⁶¹ Ks. Wojciech Lorenc (1899–1987). Absolwent gimnazjum w Sanoku (1918), wyświęcony w Przemyślu (1922). Proboszcz w Tryńczy (1938–1949). J. A n t e c z e k, *Lorenc Wojciech*, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego...*, s. 154.

⁶² ADUOPR, Akta śledcze przeciwko Tothowi Janowi, sygn. 790/III, t. II, Charakterystyka sprawy śledczej przeciwko ks. Lorencowi Wojciechowi, k. 113, 115.

⁶³ APR, Akta sprawy Lorenca Wojciecha i innych, sygn. 161/7, t. II, Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, k. 342.

⁶⁴ Ks. Henryk Uchman (1882–1966). Absolwent gimnazjum w Jarosławiu (1904), wyświęcony w Przemyślu (1908). Od 1921 r. proboszcz w Sieniawie; dziekan sieniawski. Działacz Towarzystwa Szkoły Ludowej i Stronnictwa Narodowego. W ZWZ–AK od 1942 r. – ps. „As”; współpracował z Narodową Organizacją Wojskową.

⁶⁵ Ks. Michał Woś (1916). Absolwent gimnazjum w Jarosławiu (1933), wyświęcony w Przemyślu (1943). Wikariusz w Sieniawie (1943–1949); żołnierz AK – ps. „Wicher”, „Ursus”; kapelan Placówki AK Sieniawa. Współpracował z Narodową Organizacją Wojskową. Zagrożony

ponadto miał kontakty z Bronisławem Gliniakiem, ps. „Radwan” (byli kuzynami), i wiosną 1946 r. urządził pogrzeb członka oddziału „Radwana”, zabitego przez funkcjonariuszy UB.

Z kolei ks. Józef Łach⁶⁶ utrzymywał kontakty z oddziałem Józefa Zadzierskiego, ps. „Wołyński”; m.in. w maju 1946 r. odprawił mszę polową dla żołnierzy oddziału, wygłaszając patriotyczne kazanie. Zagrożony aresztowaniem, na przełomie lat 1946/1947 wyjechał z parafii. Natomiast ks. Michał Sternal utrzymywał kontakty z oddziałem „Rejmana”.

4. WSPIERANIE KONSPIRACYJNYCH PARTII POLITYCZNYCH

Spośród zasiedziałych w polskim systemie politycznym partii (Stronictwo Narodowe, Stronictwo Ludowe, Stronictwo Pracy, Polska Partia Socjalistyczna) w Polsce Ludowej jedynie Stronictwo Narodowe (SN)⁶⁷ kontynuowało działalność polityczną w konspiracji, bowiem władze komunistyczne nie wyraziły zgody na podjęcie działalności legalnej, zarzucając SN związki z faszyzmem. Tak też było i na Rzeszowszczyźnie, a działacze endeccy funkcjonowali tak w strukturach SN, jak i Narodowej Organizacji Wojskowej.

Wiosną 1945 r. do konspiracyjnego SN wstąpił ks. Józef Bełch (przybrał ps. „Szczerbiec”), zostając kierownikiem referatu propagandy Zarządu Powiatowego SN w Rzeszowie. Od kwietnia 1945 r. rozpoczął wydawanie pism i broszur partyjnych oraz zorganizował ich kolportaż; pod jego redakcją ukazywały się gazetki: „Jestem Polakiem”, „Nasza Sprawa”, „Narodowiec”, „Z nami wszyscy” (dwutygodnik polityczny). Ksiądz Bełch był również autorem broszur: *Kwestia ludowa w Polsce i Wiejskie kierunki*; wyłożył w nich program Ruchu Ludowo-Narodowego – organizacji, którą zamierzał powołać do życia. Wydawnictwa te drukowane były wpięrow na plebani w Grodzisku, a od września 1945 r. na plebani u ks. Franciszka Murasa⁶⁸, proboszcza w Niebylcu. We wrześniu 1945 r. ks. Bełch zorganizował koło SN w Strzyżowie, którego prezesem był przez jakiś czas ks. Julian Pleśniak⁶⁹, katecheta w Strzyżowie. Jesienią 1945 r. wygłosił na tajnym zebraniu w Krakowie referat programowy SN. Zagrożony aresztowaniem

aresztowaniem przez UB wyjechał z terenu diecezji; aresztowany w Bytomiu 22 VI 1949 r. Inkardynowany do archidiecezji wrocławskiej (1956).

⁶⁶ Ks. Józef Łach (1913–1989). Absolwent gimnazjum w Krośnie (1933), wyświęcony w Przemysłu (1938). Wikariusz w Żołyni (1938–1946); żołnierz AK – więziony przez gestapo. Wikariusz w Błazowej (1946–1948), zagrożony aresztowaniem przez UB wyjechał do Wrocławia; inkardynowany do archidiecezji wrocławskiej (1951). J. P a t e r, *Łach (Łach) Józef*, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego...*, s. 141–142.

⁶⁷ W okresie międzywojennym duchowieństwo diecezji przemyskiej sympatyzowało w dużym stopniu ze Stronictwem Narodowym, za takiego też uchodził bp Wojciech Tomaka, sufragan przemyski. A. S z z a l, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej...*, s. 163.

⁶⁸ Ks. Franciszek Muras (1907–1966), wyświęcony w Przemysłu (1933).

⁶⁹ Ks. Julian Pleśniak (1912–1973). Absolwent gimnazjum w Strzyżowie (1933), wyświęcony w Przemysłu (1938). Wikariusz w Strzyżowie (1942–1946).